

България и Голямата война

Доц.д-р Георги КОКЕРОВ

Преди 85 години страната ни влиза в Първата световна война. Това е поредният отчаян опит за осъществяване на националните идеали

Ключовото положение на България на Балканите, парадоксално, отрежда нерадостна и тежка съдба на нейната нация. Страната ни получава автономия по Санстефанския договор от 1878, но още тогава част от земите, населени с българи, по волята на Русия, са дадени на Сърбия (Поморавието) и Румъния (Добруджа). Няколко месеца по-късно, в Берлин, Великите сили разкъсват току що възродената българска държава, оставяйки голяма част от българите под гнета на Османската империя.

Съвсем естествено, *Основно съдържание на българската външна политика* отгук нататък, става помощта за поробените братя в Тракия и Македония и осъществяването на националното обединение на всички българи в границите на Отееството. В двете Балкански войни храбрата ни войска покрива знамената си с неувяхваща слава, демонстрирайки за първи път пред Европа и света, принципите на модерната война. Сред жестоката несправедливост, извършена в Букурещ и Цариград обаче, народът ни е принуден “да свие своите славни знамена, в очакване на по-добри дни”.

Развитието на политическата ситуация в Европа оставя твърде малко време на България за да се съвземе от току що преживяната национална катастрофа. Започналата на първи август 1914 жестока война стига бързо до границите на Отееството. В началото то остава встрани от конфликта, който скоро се превръща в световен. Основна причина е възстановяването на страната и необходимостта от определяне на печелившата позиция – задача трудна и отговорна, пред която е изправено обществото ни и тогавашното правителство на д-р Васил Радославов. Българската политика след 01.08.1914 е “строг неутралитет”, особено полезен по онова време за Антантата. За да продължи да я следва обаче, нашето правителство иска връщането на заграбените от съседите Македония, Южна Добруджа и Източна Тракия до линиято Мидия-Енос, т.е анулирането на несправедливите договори от 1913.

По онова време страната ни е желан съюзник и за двете воюващи групировки. Ролята и особено нараства след турската намеса във войната на 16(29).11.1914 на страната на Тройния съюз. Българската армия има изключително добра подготовка, а националната икономика разполага с огромни мобилизационни възможности. В създалата се ситуация, за всички е ясно, че геополитическото положение на страната ни може да определи продължителността и изхода на световната война.

По онова време, голям привърженик на съюза с България е британският морски министър Уинстън Чърчил, който пише в меморандум до правителството: “Трябва да спечелим България сега! Страната е силна, армията и готова, а исканията и – справедливи”.

Въпреки това дипломатическите действия на Антантата към България започват с натиск и заплахи. На 26.11.1914 нейните пълномощни министри в София връчват вербална нота на правителството, в която заявяват, че ще гарантират Сърбия срещу

евентуално българско нападение. Русия, Англия и Франция обещаваха също, че ако страната ни съхрани “лоялен неутралитет”, ще получи след войната “безспорната зона” в Македония, както и Източна Тракия. Нашият посланик Н. Минков донесе от Лондон: “Людостта на Турция ни създава идеален случай да се определим в момент, когато за нашето приятелство, Антантата е готова да даде най-висока цена. Втори подобен случай едва ли ще ни се предостави”. На свой ред, британският премиер Аскуит пише до крал Джордж V: “Много е важно България и Румъния да се обявят на страната на съюзниците. Сериозна пречка е враждата между Сърбия и България, а Русия се колебае да предложи на последната толкова добри условия, каквито Великобритания и Франция са готови да предоставят”.

Натискът на Антантата продължава да нараства. През есента на 1914 и пролетта на 1915 особено активна е Русия, която не се колебае да използва и открити заплахи. От България се иска да влезе във войната, без да се поемат сериозни гаранции за осъществяването на нейните национални идеали. В разговор с посланика ни Маджаров, император Николай II отбелязва: “Ако България продължава да се отнася с толкова недоверие към Русия и съюзниците и, ще загуби всичко”.

На 19.02.1915 британският и френският флот започват прословутата Дарданелска операция, стоварвайки десант на западния бряг на Галиполския полуостров. Въпреки превъзходството на флотската артилерия на съюзниците, успехите им са нищожни. Тъкмо в този момент, *ролята на България* за бърз успех на Антантата нараства неимоверно. Чърчил, който е инициатор на Дарданелската операция, използва цялата си енергия, всичките си връзки и влияние за да осигури влизането на страната ни във войната срещу Турция. Неуспехът му, както и скорошният провал на десанта в Галиполи, го превръщат в убеден враг на България, какъвто остава чак до края на живота си.

Междувременно, през пролетта на 1915 се случва нещо, което съществено променя политическото положение на страната ни, но което доскоро бе пренебрегвано от историците. През март-април се сключва англо-френско-руско споразумение, предвиждащо включването на Цариград и Проливите в пределите на Руската империя, срещу което Москва се задължава да воюва с Централните сили до пълния им разгром. Споразумението окончателно кара Русия да фаворизира Сърбия като ключов съюзник на Балканите, докато политиката и към нашата страна се променя, ставайки все по-враждебна. Нещо повече, тя кара и съюзниците си да възприемат същата линия. Оттук нататък, всички обещания, които се правят на България, се съобразяват с интересите на Сърбия, Гърция и Румъния, като стремежът е ***съхраняване в максимална степен идеите на Букурещкия договор*** Тогавашният руски пълномощен министър в София А. Савински откровено отбелязва в записките си, че: “силите на Антантата просто заставиха България да върви във войната заедно с Централните сили”. В своята “Записка по българския въпрос”, Савински прави твърде точна характеристика на България и българите: “Сред балканските държави и народи България, поради природните черки и качества на народа си – честолюбие, енергия, издръжливост, твърдост, пестеливост, желание и способности за усъвършенстване, както и поради богатството и плодородието на почвата, е особено опасна...”. Тоест, онези качества, с които българите се славят в Европа и света, автоматично се превръщат в “опасни”, когато страната ни се оказва пречка към овладяването на Проливите от Русия. Савински формулира руската политика на Балканите и, в частност, към България, така: “овладяване на Цариград и Проливите и трайното им осигуряване като руско владение; да се пречи на създаването на прекалено силни държави на Балканите, оставяйки почва

за противоречия между тях; да им се предостави известна самостоятелност при “разчистването на вътрешните им сметки”; да се иска от сърбите напълно да се подчинят на руските решения; династически преврат в България и отстраняване на сегашното правителство и царските съветници; искане от сегашното българско правителство да окаже активна помощ по суша на Русия за овладяване на Проливите; да се обещае на българите Македония до линията от 1912, или до Вардар, както и част от Тракия, според обстоятелствата; след войната на България да се наложат известни ограничения във военната, финансова и други области”. Тези съображения, изглежда, обясняват и руското отношение към България по време на Балканските войни, а и след това.

Впрочем, страната ни е силно желан съюзник и за Централните сили. За разлика от Антантата, техните предложения са достатъчно конкретни. На България се обещават територии, населени с българи, които при това могат веднага да се заемат – цяла Македония, Поморавието, Южна Добруджа.

В края на лятото на 1915 Антантата губи по всички фронтове. Дарданелската операция затихва и понесеният огромни загуби англо-френски корпус започва да се оттегля. На Западния фронт немската армия настъпва, заемайки голяма част от Източна и Североизточна Франция, а частите и стигат на 35 км от Париж. След стремително настъпление на Източния фронт, войските на Централните сили заемат Литва, част от Латвия с Рига, част от Белорусия и Западна Украйна.

Тъкмо това кара и българското правителство да се отнася крайно предпазливо към предложенията на Антантата, независимо от грубия натиск, оказван от нейните представители в София. Още повече усложняват ситуацията арогантните действия на Сърбия към все още неутрална България, които са особено дръзки тъкмо през лятото на 1915. Последното кара правителството ни да предприеме специални мерки за гарантиране сигурността на страната. Доскоро, всички тези особености на политическото развитие на Балканите, не се вземаха под внимание от повечето родни историци. Така или иначе, през септември 1915 правителството на Радославов решава страната ни да се определи към Централните сили. Това става след дълги проучвания и консултации, като според премиера, особено значение имал докладът на о.з.ген.л-т Михаил Савов. На 06.09.1915 се сключва договор за мир и приятелство с Германия. Същият ден в немската главна квартира е сключена и военна конвенция. Пак тогава, по договор, Турция отстъпва на България 2000 кв.км. на левия бряг на Марица, което подобрява връзката с Дедеагач. Но не толкова сключените договори, колкото политиката на Сърбия принуждават страната ни да премине към *въоръжен неутралитет*, а на 11.09.1915 да обяви и мобилизация. На 21.09.1915 Антантата предприема последния си опит за привличане на България. Русия официално иска от страната ни “да скъса с враговете на славянството”. Франция пък предлага изключително изгоден заем от 700 млн.лв и определено “разбиране” към българските искания. За съжаление, тези действия са закъснели. Въпреки това, още известно време България продължава да се придържа към своя “въоръжен неутралитет”. Но не за дълго. Сръбските провокации срещу страната ни не спират. На 14.10.1915 сръбски гранични части нахлуват във Видинско и България реагира моментално, обявявайки война на западната си съседка. На 15, 16 и 20 оттомври, Великобритания, Франция, Италия и Русия, на свой ред, обявяват война на България. Страната ни отново поема по пътя към Голгота, започвайки поредната война за защита на територията си и национално обединение....

Заговорът на “тъмните сили”

Доц.д-р Георги КОКЕРОВ

Пробивът при Добро поле слага началото на поредната българска трагедия. Каква е ролята на левицата в нея?

Огнената буря на Балканските войни завършва в Букурещ. След победоносна кампания, изпълнена с низ от бляскави победи на храбрата българска войска, България е "победена, без да бъде бита". "Българският народ е принуден да свие знамената си за по-добри дни."

В началото на 1914 Европа се е превърнала в претъпкан с барут погреб. На 15(28).06.1914 в Сараево е дадена искрата, възпламенила Стария континент. Разгаря се общоевропейски политически пожар, прерастнал в унищожителен смерч на нечувана и невиждана дотогава световна война. За кратко време в нея влизат 33 държави от всички континенти, подкрепящи Антантата в сблъсъка и с трите "Централни сили" (Германия, Австро-Унгария и Турция).

В началото България остава настрана от световния конфликт, заливащ с реки от кръв Европа. Неутралитетът ѝ позволява не само да се съвземе от преживяните войни, но и по-точно да определи политиката си. Геополитическото положение на страната я прави желан партньор и съюзник за всяка от воюващите групировки.

В хода на дипломатическите преговори Англия и Франция се съгласяват с част от исканията на България, но Русия, продължавайки изцяло да залага на Сърбия, е против каквото и да било значително разширяване на границите ни. В Москва се опасяват, че това би попречило на решаването на "Източния въпрос" — т.е. овладяването на Проливите и превръщането на Черно море в част от Световния океан. Така, в крайна сметка, отношението на Антантата към националните проблеми на българския народ си остава неясно и лишено от конкретност. Кое то пък дава възможност на Централните сили (и преди всичко Австро-Унгария) да бъдат далеч по-конкретни в обещанията си. Постепенно в българското общество се налага мнението, че националното обединение е възможно само с помощта на Централните сили, защото населените с българи Тракия и Македония са превзети от Сърбия и Гърция, които са съюзници на Антантата. В тези

условия страната ни решава да заеме страната на Централните сили и на 01.10.1915 влиза в Световната война.

Трите години непрекъснати сражение показват, че България трудно може да бъде победена. Бойният дух на армията е изключително висок. Офицерите и войниците са силни и издържливи. В започналата позиционна война отбраната на българите е едновременно и твърда, и гъвкава и маневрена. Независимо от мобилизацията (под знамената са събрани повече от 800 хил. души) икономиката на страната е силна, производството достатъчно, за да осигурява нуждите на фронта и тила.

Продължителната война действително създава определени трудности в страната и обществото. Налагат се ограничения в снабдяването, макар не чак толкова големи. Плъзват обаче слухове за големи кражби и злоупотреби, за изнасяне на производства в Германия и Австро-Унгария. Твърди се, че тъкмо това е и единствената причина за "тежкото" положение на фронта и в тила, за ширещите се "глад и немотия". "Тъмни сили" организират женски бунтове и вълнения в различни части на страната. Като и до днес не е изяснено кои политически сили са стоели зад тях.

В началото на 1917 в-к "Работнически вестник" излиза в тираж 2 000 бр., а "Земеделско знаме" е спрял поради финансови трудности. След февруари 1917 обаче, тиражът на "Работнически вестник" става 11 500 за да достигне след октомври 25 000. През септември 1917 започва да излиза отново и "Земеделско знаме" с отговорен редактор Ц. Бакалов и редактори Сп. Дупаринов и Ст. Омарчевски. През януари 1918 тиражът му стига 15 000. Откъде тези два вестника намират средства, за да излизат в такива огромни за времето си (а и днес) тиражи? От членски внос? Та нали ги издават "партии на бедняци", които нямат пари. А и членската маса на БРСДП (т.с.) и БЗНС по това време не е толкова голяма. Този въпрос и досега няма отговор.

Все пак, опасността от болшевиизирането на българската левица се е разбирала още тогава. На 20.02.1918 органът на Народната партия в-к "Мир" пише: "Пазете се от болшевизма — той е по-лош и от чума".

Макар че Военното командване на Антантата гледа на Македонския фронт като второстепенен, това не означава, че го подценява. Напротив, смята се, че той може много да допринесе за постигане на победата. Командващият войските на Антантата генерал Франше д'Епре има точна и пълна информация за дълбоката вътрешна криза в България и иска да я използва.

На 7.07. 1918 са уточнени и разработени основните положения за предстоящото настъпление на съюзниците. Предвижда се то да се осъществи с две френски дивизии, две сръбски армии, подкрепени от много артилерия, авиация и транспортни средства. Главният удар се готви в района на платото Добро поле между Баховски рид на изток и връх Сокол на запад.

Участъкът на настъплението е избран много добре. Това е най-слабото място в българската отбрана на целия Македонски фронт. Отбранява се от 10-и Родопски и 30-и Шейновски полк на 2-ра Тракийска дивизия и 29-и Ямболски и 32-и Загорски полк на 3-та Балканска дивизия. На фронт от 22 км българската армия разполага с 55 оръдия, 180 картечници и 120 минохвъргачки. Позицията се охранява от 10 хил. души и 1 280 картечари. Противникът съсредоточава за настъплението 640 оръдия, 45 хил. бойци, разполагайки с многократно превъзходство в картечници и минохвъргачки.

В 8 ч. на 14.09.1918 противниковата армия открива огън срещу българските позиции по целия фронт от Охридското до Дойранското езеро. В участъка на пробива огънят е унищожителен и продължава до 19 ч. Веднага след това е атакуван центъра на отбраната на 2-ра Тракийска дивизия, но атаката е отбита от храбрите български орли. През цялата нощ позициите ни са подложени на унищожителен картечен огън. От 4.55 ч. на 15.09. жестокият огън на противниковата артилерия се подновява.

Яростните атаки на французите и сърбите през целия ден са без особени резултати. Към края на деня с цената на огромни загуби са постигнати скромни местни успехи.

Особено жестоко и яростно е настъплението на английските части срещу 1-ва армия (Планинска дивизия, 9-а Плевенска пехотна дивизия и 2-ра бригада от 11-та Македонска дивизия) Отбраната на българите е твърда и непробиваема, бойният дух — висок, волята за победа — неукротима. Контраатаката на 9-та Плевенска пехотна дивизия е ужасна и съкрушителна. В продължение на няколко часа противникът е спрял с щиков контраудар и след това обърнат в бягство, което скоро обхваща целия Дойрански фронт. На бойното поле остават повече от 11 хил. трупа, облечени в британски униформи. Българите залавят повече от 500 пленници, 67 картечници, 145 автоматични пушки и много друго имущество. Това е най-кръвопролитното сражение на Първата световна война, с най-голяма плътност на убитите на километър фронт. Генерал Владимир Вазов, командир на 9-та дивизия, пише: "Цели камари от хиляди трупове задръстиха скатовете... Това не бяха наемници сенегалци или араби, а чистокръвни англичани от Лондон, Бирмингам и Кембридж." По-късно големият враг на България Лойд-Джордж ще напише: "В никоя война англичаните не са давали наведнъж толкова много жертви, както при Дойран".

Паниката сред съглашенските войски се разпространява по целия Македонски фронт, настъплението се задъхва и започва да спира. Тъкмо тогава се случва нещо странно, необяснено и досега от изследователите на тези събития. Армията победителка, спечелила блестяща победа в последното сражение на Първата световна война, оставя фронта и тръгва назад към България. Войниците от непобедената 1-ва армия, героите от Дойран, първи влизат в Кюстендил и превземат Главната квартира. Защо става така?

Кой организира метежа в българската армия точно по време на съглашенското настъпление? Позорното бягство на българската войска от Македонския фронт окончателно хвърля страната в пропастта на нова национална катастрофа. Спасяването на положението става практически невъзможно. Движени от невидими сили, войниците тръгват към старите граници на страната. Появяват се множество агитатори, насъскващи войниците към неподчинение и насилие. Това, което не успяват да сторят съглашенската артилерия, картечниците и минохвъргачките, го свършват "тъмните сили", разрушили духа и мощта на най-добре подготвената, смела и непобедена във войните българска армия. Правителството в София взема бързи мерки за овладяване на положението. Стамболийски и други земеделци са освободени от затвора на 25.09.1918. След обяд (след 17.30ч.) Стамболийски се среща с цар Фердинанд и настоява за незабавно сключване на сепаративен мир без да се мисли за последствията от това. По-късно той пише в спомените си, че предложил това, за да може да отиде при разбунтуваните войски и да насочи мътния порой на войнишкия гняв в изгодна за него посока. Същият ден вечерта българската делегация в състав: финансовия министър Андрей Ляпчев, командващия 2-ра армия ген. Иван Луков и дипломатът Симеон Радев,

заминава за Солун за да сключи примирие с Антантата. Стамболийски, под натиска на Райко Даскалов, обаче отказва да преведе делегацията през разбунтуваните райони и гарантира нейната сигурност. И досега не е ясно, защо постъпва така и защо Даскалов така яростно се противопоставя на преминаването на делегацията?

На 26.09.1918, с три автомобила, за Радомир и Кюстендил заминава група народни представители: Ал. Стамболийски, Р. Даскалов, Ал. Механджийски и Ст. Момчев — земеделци; Ал. Гиргинов, Гр. Василев — демократи; Д. Кьорчев, Ил. Георгов — радикали; д-р Н. Сакаров — широк социалист и министъра на войната ген. л-т Сава Савов. Тесните социалисти отказват да участват в делегацията(!). В Радомир и Кюстендил делегацията се среща с бунтовниците, които отказват да слушат и са готови да разстрелят членовете и. Стамболийски и Даскалов открито призовават войниците към неподчинение и шурм на София, за да се "накажат виновниците". Още в затвора Стамболийски планира "като бъда освободен, веднага да подигна революция, виждах, че моментът е назрял за революция. Аз чувах от офицери и войници, че от 10 до 25 септември трябва да се сключи мир". Оказва се, че времето на пробива при Добро поле е планирано предварително. Има и известна подготовка не само на фронта, но и във вътрешността на страната. Кой прави това? Кой го организира? Защо Стамболийски е толкова подробно информиран, макар и намирайки се в Централния затвор? Има ли това връзка с поведението на Райко Даскалов в Радомир и на самия Стамболийски в Кюстендил? Защо действията на двамата са напълно противоположни на онези на другите членове на делегацията? Отговор на тези въпроси няма в нито една от статиите, студии и монографии, посветени на събитията. Впрочем, предателството на Стамболийски и Даскалов е ясно още тогава, то е публична тайна. За него говори от трибуната на Народното събрание и Андрей Ляпчев, отбелязвайки, че френският маршал Франше Д'Еспре му признал в Солун: "Имам хора на моя служба в София, но ги презирам". Не е съвсем ясна и ролята на самия Ляпчев в тези събития като ръководител на делегацията ни в Солун. Досега се твърдеше, че цар Фердинанд абдикира по настояване на Антантата. Това виждане се гради върху твърдението на Ляпчев, предизвикано от т.8 в първия проект на договора, връчен от Франше Д'Еспре на българската делегация. Запазеният в българските архиви проект на договора не съдържа подобно искане. Години по-късно поведението на Ляпчев при опитите за изясняване на тези събития е твърде променливо, неясно и будещо съмнения. Вместо да отговори ясно и конкретно пред Парламентарната комисия, той се опитва да тълкува думите на Д'Епре при разговорите в Солун. Тази неопределеност и изменчивост в думите на бившия финансов министър дават основания да се предполага, че той не е съвсем чист в тези събития. Жестокото примирие, при най-позорни за България условия, е подписано в Солун на 29.09.1919. Съгласно примирието всички войски на запад от Скопския меридиан (повече от 100 хил. души) остават в плен до подписване на мирния договор. Армията се разоръжава и демобилизира. Страната се окупира от войските на Антантата. С цената на много усилия и немалко жертви (все българи!) войнишкият метеж е усмирен. През цялото време на метежа Райко Даскалов е твърдо убеден, че няма да се сключи примирие с Антантата. Интересно откъде идва тази увереност! В литературата не откриваме обяснение за това. След разгрома, ръководители на метежа се укриват — Стамболийски в София, а раненият Даскалов - в Солун, където се лекува във френска болница и дочаква амнистията. И защо бяга в Солун при французите? Въпроси, въпроси... Дано някога чуем и отговорите.

статийте са публ. в сп. "НИЕ"